

Vadász Sándor

Az első magyar vonat az orosz sztyeppén (1911)

Minden kutató típusú történész ismeri azt a kellemesen bizsergető érzést, amikor addig nem publikált, ráadásul igen érdekes, újszerű dokumentum akad a kezébe. Ez történt velem is, amikor a cári orosz külügyminisztérium levéltárában (Архив Внесней Политики Росзсии AVPR) kutatva, magyar vonatkozású iratok között tallózva megakadt a szemem egy rövid német nyelvű idézeten, amelyik az orosz szövegbe volt beágyazva. „*Der Zug, der die reisenden von Budapest nach Warschau brachte, war überhaupt der erste, der von Ungarn nach Russland hinüberfuhr.*”¹ Ezen a nyomon elindulva sikerült kiderítenem, hogy milyen vonat is volt ez a szerelvény.

Ennek a minden tekintetben különleges utazásnak a szervezője a Magyar Vasúti és Hajózási Klub volt, amelyet 1899. április 29-én alapítottak meg Budapesten, tehát egy olyan időpontban, amikor még érezhető volt az országban az ezredéves ünnepek által kiváltott lelkesedés. Első elnökévé Hegedűs Sándor kereskedelemügyi minisztert, alelnökévé Ludvig Gyulát, a MÁV elnökgazgatóját választották meg. Az utóbbi személyénél érdemes kicsit elidőzni. Apja, Ludvig János Kossuth baráti köréhez tartozott. A szabadságharc idején szeptesi kormánybiztos volt, majd Brüsszelbe emigrált, ahova később fia is követte. Mérnökként részt vett a belga és spanyol vasutak tervezésében. Itthon is felfigyeltek rá. Mikó Imre miniszter és Hollán Ernő államtitkár 1867-ben hazahívták és felelősségteljes megbízásokkal látták el, így például azt a kérdést tanulmányozta, hogy miképpen lehetne csatlakoztatni a török vasúthálózatot az európaihoz. Ezzel összefüggésben lóháton bejárta Törökország, Szerbia, Bosznia nagy területeit és kijelölte a kapcsolódás vonalait. Amikor sor került 1874–75-ben a tárgyalásokra a boszniai és román ügyekről, ő képviselte a magyar kormányt. Aligha szükséges bizonygatni, hogy az ő nagyon alapos balkáni ismereteit kellőképpen értékelték a kettős monarchia kormányköreiben.

Baross Gábor messzemenően támaszkodott Ludvig szakértelmére. Az uralkodó is kitüntette kegyével: érdemrendeket adományozott neki, 1893-ban, pedig a magyar főrendiház örökös tagja lett. A századforduló után valóságos belső titkos tanácsos (1905), 1907-től kezdve pedig államtitkár. Megjegyzendő, hogy széleskörű nyelvismerete miatt, s mert charmeur volt, szívesen látták vendégként a királyi udvarban is.

Visszatérve a Klub megalakulásához és tevékenysége ismertetéséhez, a tagságszám gyorsan növekedett. 1900 tavaszán már 3.700 tagja volt. Legsikeresebb akciói a kirándulások voltak, amelyeket eleinte az ország nevezetes helyeire szerveztek. Később bővült a kör, vonatokat indítottak Bécsbe, Semmeringre,

¹ Priklonszkij budapesti orosz főkonzul jelentése 1911. IV. 11. AVPR Moszkva. Fond Genkonszulsztvo v Budapestye. Gy. 62. Az idézetet dátum és lapcím nélkül közölték.

Szarajevóba, Mostarba, Bulgáriába és Törökországba. 1906-ban nagy nyári kirándulásra került sor Olaszországba. Ezeknek a programoknak a meghirdetésében, egyáltalán a kulturális propaganda lebonyolításában nagy szerepe volt a Klub közlönyének, a Vasúti és Hajózási Hetilapnak.²

Ilyen előzmények után került sor egy minden korábbinál nagyobb szabásúnak ígérkező észak-európai kirándulás megtervezésére 1911-ben. E szerint a terv szerint az útvonal Lengyelország–Oroszország–Finnország–Svédország–Dánia volt, majd hazatérőben Németországon (Berlin) utaztak keresztül.

A Zsolnára tartó különvonat 1911. június 9-én, déli 12 óra 26 perckor robogott ki a Nyugati pályaudvarról, 83 utas ült a fülkékben, köztük 21 nő. Az utaslistát böngészve a kutató hamar rájön arra, hogy ismert közéleti személyek nem voltak jelen; vasúti alkalmazottak: ellenőrök és főellenőrök, főorvosok és osztálymérnökök, állomásfőnökök, továbbá pártoló tagok és nyolc vendég szereztek jogot a részvételre. Állomáshelyüket tekintve a többség fővárosi volt, de érkeztek az ország távoli vidékeiről is. Amikor a végtelen orosz pusztákon haladt át a vonat, az utasok kártyázással és vidám beszélgetésekkel ütötték agyon az időt. Útközben azonban, még Varsó előtt történt egy érdekes epizód, amelyről ennek a kirándulásnak jó tollú krónikása, Gönczy Béla tudósította a Vasúti és Hajózási Hetilap olvasóit, aki hat részből álló, illusztrált sorozatban számolt be élményeiről. A legelső cikk a legérdekesebb – és további fejtegetésünk szempontjából a leglényegesebb –, amelyben beszámolt első benyomásairól, a meglátogatott országoknak „Európa nyugati államaitól elütő jellegéről”, a kultúra és az orosz népelet eredetiségéről, az orosz nyelv idegenszerűségéről, egyszóval a szláv világgal való első találkozásukról. Volt is bizonyos szorongás a magyar utasokban, legfőképpen az orosz határállomáson. „*Ám, aki nem aludt, az láthatta, hogy rendezőink az állomás peronján milyen szabadon járnak-kelnek-, szivaroznak, s rendőrség és katonaság haptákban tiszteleg előttük. Hogyan, Graniczán nincs poggyászwizsgálat? Nyolcvanhárom ismeretlen embert per sundam-bundam áteresztenek a határon és álmukban sem zavarnak meg őket? És még a veszedelmes skitz [tarokkban a legerősebb ütőkártya] sem koboazzák el? A szivarjainkat sem számlálják meg, hogy nem több-e 99 darabnál? Hiszen ez mesébe illő dolog! Ez egy új hajnalhasadást hirdet Európa egén, mert ez azt jelenti, hogy a Nyugat és a Kelet közti kínai válaszfal le van döntve, s a kultúrában megvénült Közép-Európa egy még egyszer akkora testvérkolosszust ölel szabadon keblére. Ám mindent megmagyaráz Priklovszky Mihály budapesti orosz főkonzul cyrillbetűvel írott, rejtélyes szavú levele, melyet az összes orosz katonai és polgári hatóságokhoz írt, s melyben számunkra a legnagyobb kíméletet és figyelmességet kéri. Ezért van hát a szalutálás! Ezer köszönet a bűvös levél írójának!*”³

A cikkíró a továbbiakban azt fejtegette, hogy az orosz vasutak eltérő nyomtávja miatt, már az is páratlan esetnek bizonyult, hogy a MÁV kocsijai egészen Varsóig gördülhettek.

² A Klubra vonatkozó legfontosabb információkra ld. A Magyar Vasúti és Hajózási Klub Évkönyve, Budapest, 1927. és a Vasúti és Hajózási Hetilap évfolyamai. Ludvig Gyula és más vezetők életrajza megtalálható a Közlekedési Almanach és Sematizmus, Budapest, 1909-es évfolyamában.

³ Vasúti és Hajózási Hetilap, 1911. 253.

Deus ex machina! Prikłonszkij budapesti főkonzul interveniálása volt tehát az a valóban „bűvös” és „rejtélyes” emeltyű, amellyel egy csapásra áthelyezte ezt az eddig kizárólag turisztikai vállalkozásnak tűnő utazást a politikum szférájába.

II

Európa összes fővárosában a kormánykörök és a politikai elit meghatározó csoportjai jól tudták, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikáját és az ennek alárendelt diplomáciai tevékenységet a császárvárosból, jelesül a Ballhausplatzról irányították. Bécsben működtek a külföldi államok követségei is. Mindazonáltal nem szabad megfedkezni a főbb központokban létrehozott konzulátusokról és főkonzulátusokról sem. Ez utóbbiak persze alá voltak rendelve saját követségeiknek, jelentéseik, beadványaik kizárólag a nagykövetség közvetítésével juthattak el az illetékes külügyminisztériumokba. E helyütt szeretném felhívni az Olvasó szíves figyelmét a sajnálatosan korán elhunyt Vörös Károly idevágó kutatásaira. Ő a budapesti francia főkonzulátus történetét kutatta, melynek eredményeit több cikkben publikálta. Adatait és legfőképpen néhány magvas megállapítását feltétlenül figyelembe kell venni a jelenlegi téma kifejtése során, hiszen azonos korban (dualizmus) működtek ugyanabban a politikai és társadalmi közegben. „A Monarchia területén korábban csak a tengerparton (Triest, Fiume, Spalato, Ragusa), valamint Temesvárott voltak kisebb hatáskörű francia konzulátusok. A pesti konzulátust 1868. március 23-án állították fel, de már a következő év tavaszán – a dualista államszervezet követelményeinek megfelelően – főkonzulátusi rangra emelték. Pierre comte de Castellane gróf lett előbb konzul, majd főkonzul. Ez utóbbi gyors előrelépésében nyilvánvalóan szerepe volt székhelye, Budapest a kiépült dualista államrendben a Monarchia második fővárosává válásának, ami mind a kinevező, mind a kinevezett részéről a konzuli testületben is mintegy előírta az állás rangjának megfelelő besorolást”.⁴

Még sokatmondóbb Vörös Károlynak egy másik meghatározása, mely szerint „bár a pesti francia konzul megbízólevele hangsúlyozza, hogy a francia-osztrák diplomáciai kapcsolatok tartása a bécsi nagykövetség feladata és a magyarokkal ilyen vonatkozásban ne tárgyaljon, - csakhamar világossá lett, hogy Pest nagypolitikai szempontból is fontosabb pozíció, mintsem azt Párizsban gondolták.”⁵

Kiváltképpen Andrássy Gyula gróf külügyministersége éveiben vált ez a felismerés általánossá a Quai d’Orsay-n.⁶ Vörös Károly az 1860-as és az 1880-as évek viszonylatait tette vizsgálat tárgyává és fejtegetéseiből az derül ki, hogy

⁴ VÖRÖS Károly: *Magyarország az 1860-as években*, (a budapesti francia főkonzul miniszteri utasításának tükrében), IN: *Szomszédaink között Kelet-Európában*. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Budapest, 1993. 223.

⁵ VÖRÖS Károly: *Az öreg Deák a budapesti francia főkonzulok jelentéseiben (1867–1868)*, Zalai Gyűjtemény 5. Zalaegerszeg 1976. 352.

⁶ Diószegi István számos művében feldolgozta a Ballhausplatz tevékenységének magyar vonatkozásait, Andrássy kimagasló történeti szerepét, de ezen munkáinak elemzése nem az én feladatom.

Budapest egyre kevésbé elégedett meg korábbi szerepével s arra törekedett, hogy érdekérvényesítő funkcióját a külpolitika területén is érvényre juttassa.

Hatványozott mértékben mutatkozott meg a hazai felfogás széles körökben tapasztalható megváltozása, a – szélesen értelmezett – századfordulón. Ennek a változásnak a lényege, vagy inkább kiváltó oka az a felismerés volt, hogy „*Bécs elfedi Budapestet*”, ti. Európa figyelő szeme elől. Jól tükrözi ezt a helyzetet a Budapesti Hírlap egyik cikke az ominózus 1911-es év tavaszán. A *Budapest nemzetközi súlya* című eszmefuttatás apropóját az a Belgrádból érkezett hír szolgáltatta, hogy I. Péter szerb király elhalasztotta budapesti látogatását, mivel egyes bécsi és belgrádi lapok sértőnek, lekezelésnek minősítették a színhely kiválasztását.

„Ugyanezek az orgánusok ujjongva fogadták a legújabb hírt, miszerint a király mégis Bécsben látja vendégül a szerb uralkodót. A bécsi közvélemény csak azt látja, hogy Budapest eszik egy fontosabb nemzetközi esemény színteréül szolgáló szerepléstől, s Bécs megint a monarkia fővárosául, nemzetközileg egyetlen fontos pontjául fog szerepelhetni.”

A cikk meg nem nevezett írója szerint ez a szokásos mellőzés azért különösen súlyos, mert ebben az esetben nem udvariassági látogatásról volt szó. „*Péter király látogatása [...] nemzetközi, átalakító hatású súllyal bírt, mert hiszen nemrég fegyveres készülődésektől zajló két ország uralkodóit hozta volna össze olyan barátságos érintkezésben, amelynek a népek belső életére nézve is sokoldalú és erős kihatása szokott lenni.*” Teljesen nyilvánvaló, hogy az idézetben szereplő utalás az 1908-as annexió válságra és az azt követő évek fegyvercsörtető külpolitikájára vonatkozik.

A szerkesztőségi cikk – mert hiszen az volt – öngyilkos politikának nevezte egy húszmillió nagy ország fővárosa, Budapest nemzetközi jelentőségének további csökkentését.

Végkövetkeztetése az volt, hogy „*úgy az uralkodóháznak, mint a kettős monarkiaának egyenes érdeke tehát, hogy Budapest politikai és kulturális pozíciója az elméletileg paritásos másik fővárosa mellett gyakorlatilag is érvényesüljön.*”⁷

III.

A fentebb vázolt összefüggések magyarázatot adhatnak arra a jelenségre, hogy a két legjelentősebb budapesti főkonzulátus, előbb a francia, majd az orosz, miért tett meg-megújuló kísérletet arra, hogy megnövelje magyarországi befolyását. Számításuk nem homokra, hanem a magyar-osztrák ellentétek kihasználására épült. Az országnak a hármasszövetséghez való tartozását – legalábbis egyelőre – nem kérdőjelezhették meg. Az is nyilvánvaló volt számukra, hogy Németország itteni gazdasági befolyása meghatározó jelentőségű volt.

⁷ Budapesti Hírlap, 1911. ápr. 28. A magyar sajtóval kapcsolatos megfigyelés, hogy mind Szentpétervárott, mind Párizsban a külügyminisztériumokban a Pester Lloyd számait szemlézték rendszeresen, ezt tartották a legrangosabb orgánusnak.

Ennek ellenére láttak lehetőséget arra, hogy a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok terén számottevő eredményeket mutassanak fel. A francia és az orosz koncepció lényegében egy töről fakadt, a magyarországi behatolás módozatait akarták kimunkálni. Számításaikból nem hagyták ki azt a fontos felismerést sem, hogy az 1908-as pirruszi győzelem után az összmonarchia nyugati részének egyre fokozódó mértékben volt szüksége a magyar támogatásra, mivel az annexiót követő presztízsharcokban Bécsnek jelentős kudarckokat kellett elkönyvelnie Szerbiával szemben. Röviden: megnőtt Magyarország súlya a Habsburgok birodalmában.

Következzék most a perdöntő forrás, Priklonszkij 1911. ápr. 28–máj.1. keltezésű – részben már érintett – jelentésének elemzése.

A főkonzul abból indult ki, hogy a vonat több, mint 80 utasa, miután szolgálatába hazatért, szétszéledve az országban „beszámolnak az utazás során szerzett benyomásaikról, ily módon akaratlanul erősítik az országban meglevő rokonszenvet Oroszország iránt vagy azokat az ellenszenveteket, amelyek kétségtől fellelhetők a magyar társadalom széles köreibben.”

Ebből a hangvételtől is kitűnik, hogy szondázásról volt szó, Priklonszkij mindkét eshetőséggel számolt.

A következő sorok enyhén szólva is mehökkentő elképzelésről tanúskodnak. A főkonzul egyáltalán nem tartotta képtelenségnek azt a gondolatot, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiával való komoly bonyodalmak esetén „Magyarország mellénk állna Ausztriával szemben, amire jelenleg még – sajnos – nem érett, de én mindazonáltal úgy gondolom, hogy politikai érdekeink szempontjából nagyon fontos lenne arra törekedni – főként a gazdasági és kulturális kapcsolatok terén-, hogy Magyarországon a lehető legtöbbet tudják meg Oroszországról. Megismerjék és – következőképpen – megszeressék. Ez az út kitűnő alkalom erre. Érdeünk, hogy a résztvevők, akik különben szerény társadalmi helyzetű emberek, szívélyes fogadtatásra találjanak Oroszországban. Ajánlólevelet küldök a moszkvai és varsói kormányzóknak, azonban ezeknek más lenne a hatásuk, ha ön vállalná ennek a kirándulásnak a védnökségét.”⁸

A meglepetéseknek azonban még mindig nincs vége. Miután kifejtette elvi álláspontját, a főkonzul jelentése végéhez illesztette a „zsidó vallású kirándulók névsorát”. Ez húsz nevet tartalmaz. Összevetve a Vasúti és Hajózási Hetilap hivatalosnak tekinthető listájával, azonnal feltűnik, hogy hat név hiányzik az utóbbiról. Gyanítható, hogy ők a felsorolás végén olvasható nyolc vendég között rejtőzködnek.

Az orosz dokumentumban olvasható felsorolás – logikusan gondolkozva – csakis a fogadó fél számára készülhetett. A kérdés tehát az, hogy mi végre? Ennek a problémának a kibontásában nagy segítségemre volt egy kitűnő tanulmány I. V. Krjucskov tollából, amelynek címe „Az orosz diplomácia a század eleji magyarországi gazdasági folyamatokról 1903–1913”.⁹ Ebben a szerző többek között kifejtette, hogy a hazai gazdaság állapota nemcsak az orosz diplomaták

⁸ A megszólított feltehetően maga a külügyminiszter volt, vö. 1-es lábjegyzet.

⁹ KRJUCSKOV, I. V.: *Roszijszkaja diplomatija ob ekonomicseszkij proceszah v Vengrii v nacsale X. V. (1903–1913 gg.)* Szlavjanovegyenyie, 2007. 1.

és katonák, hanem az üzleti élet képviselőinek érdeklődését is kiváltotta. Jóllehet a két ország közötti gazdasági kapcsolatok méretei meglehetősen szerények voltak, magyar részről is megnyilvánult a figyelem Oroszország iránt. „Ezért az orosz üzleti körök azt követelték a diplomáktól, hogy szolgáltatassanak teljes körű információkat az ország gazdasági fejlődéséről”.¹⁰ Magyarország hatalmas búza- és hús-exportjával nagy konkurenciát támasztott az orosz exportőröknek Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában. Ezért is kísérték nagy figyelemmel a budapesti diplomáták az 1905-ös év eseményeit, legfőképpen az Ausztria és Magyarország közötti új gazdasági egyezmény megkötése körüli heves csatározásokat. A főkonzulátus akkori vezetője, Lvov herceg ennek kapcsán egészen különleges következtetésre jutott. Véleménye szerint, fejtegeti Krjucskov, „a magyar ellenzék és az osztrákellenes erők mögött a ,mindenható zsidóság’ állt, amely arra törekedett, hogy Ausztriát gazdaságilag teljesen elválassa Magyarországtól. Az antiszemitizmus a budapesti orosz főkonzul megkülönböztető vonása volt. A hagyományoknak megfelelően vádolta a zsidó közösséget mindenféle halálos bűnnel. A zsidókban találta meg az ország vezető és osztrákellenes erejét, jóllehet ez egyáltalán nem így volt. A magyarországi zsidó közösség egy része valóban támogatta a magyar nacionalistákat, azonban zöme teljesen lojális volt a koronához és Ausztriához, így integráló elemét alkotta a dunai nagyhatalomnak. Lvov egyik utolsó közleményében azt a tendenciózus következtetést fogalmazta meg, hogy ilyen vagy olyan mértékben, Magyarország egész gazdasági élete a zsidók kezében van. Vagyonukra támaszkodva a magyar királyság minden gazdasági és politikai funkcióját meghódította.”¹¹

Az arisztokrata származású és neveltetésű Lvov antiszemitizmusa a századelő Oroszországában szinte természetesnek mondható. Utóda, Priklonszkij ugyan nem volt herceg, de minden valószínűség szerint ő is elődje nézeteit vallotta; erre utal egy adat, egy 1912-ben Szentpétervárra küldött jelentésének az a kitétele, hogy a „Budapesti Hírlap komoly, nem-zsidó kiadvány, amelyik közel áll a királyi udvarhoz.”¹²

Az előzmények és a leglényegesebb adatok ismeretében kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy a zsidó utasok külön szerepeltetése az ominózus diplomáciai iratban a véletlen műve volt. Amint a részben idézett, részben előadott szövegekből is látszik, a zsidók sokrétű közéleti szereplése rendkívüli módon érdekelte az orosz diplomáciát, de talán nem tévedünk, ha valamennyi szempont közül a gazdasági megközelítést emeljük ki.

A történész nincs könnyű helyzetben, amikor meg akarja vonni eddigi fejtegetéseinek mérlegét, amelyek egy valóban rendkívüli utazás bemutatásával kezdődtek és a nagypolitikai (nemzetközi) összefüggések kifejtésébe torkolltak. Több tényezőt is számításba kell venni. Elsősorban azt, hogy a főkonzulok – sok jó észrevételük közepette – tévedtek is, eltúlozták például a „Dunai Biroda-

¹⁰ Fond Genkonszulsztvo v Budapestye. egy. hr. 581.

¹¹ KRJUCSKOV: 26.

¹² Fond Genkonszulsztvo v Budapestye. egy. hr. 581

lom” (kedvelt formulájuk) különféle nehézségeit. Ebben szerepe volt annak a törekvésüknek is, hogy értékeléseik megfeleljenek a kötelező ellenséggképnek. Nem elhanyagolhatók egyéni ambícióik sem, az a különben érthető törekvésük, hogy a problémák újszerű megközelítésével növeljék presztízsüket, egyengessék felemelkedésük útját. És végül, szűken kutatási szempontból, nagy hátrány, hogy nem áll rendelkezésünkre a külügyminisztérium illetékeseinek állásfoglalása az adott témakörben. Éppen ezért jelen sorok szerzője fenntartja magának a tévedés jogát.

Nem merülhet fel viszont kétség a budapesti orosz főkonzulátus iratainak forrásértékét illetően. Csak sajnálhatjuk, hogy a magyar történetírás, véleményem szerint, eddig nem szentelt kellő figyelmet a cári orosz diplomáciának.

